

Donald Duck en het rationalistische kennisideaal

Bestaat er een objectieve werkelijkheid en valt deze ook te kennen? In dit artikel zal ik een poging wagen om antwoord te geven op deze vraag. Ik begin met het bespreken van twee belangrijke stromingen in de wetenschapsfilosofie en hun opvatting over werkelijkheid. Daarna geef ik een korte inleiding op een christelijke visie op de werkelijkheid.

Wat ‘reductionisme’ inhoudt weten we allemaal. Het reductionisme beweert kortgezegd dat alle waargenomen verschijnselen uit een bepaald vakgebied, bijvoorbeeld de psychologie, verklaard kunnen worden door theorieën uit een ander vakgebied, in dit geval de neurofysiologie. Dit leidt tot de stelling dat een bewustzijnsverschijnsel als pijn niets anders is dan het activeren van zenuwcellen en dat zelfbewustzijn niets anders is dan ‘self-talk’. Kenmerkend aan deze manier van redeneren is dat de waargenomen verschijnselen ‘transtheoretisch’ zijn. Dit betekent dat de neurofysiologie dezelfde verschijnselen (pijn, zelfbewustzijn) wil verklaren als de psychologie, waarbij uiteraard aan de neurofysiologische verklaring meer waarde wordt gehecht omdat deze simpeler en dus logischer is. Het reductionisme heeft als uitgangspunt dat wij de werkelijkheid slechts kunnen kennen voorzover deze feitelijk en materieel is. Hoewel hiermee de legitimiteit van filosofie en menswetenschappen onderuit wordt gehaald, blijft het reductionisme wel vasthouden aan het wetenschapsideaal dat de mens werkelijke kennis kan verkrijgen van de wereld om zich heen door middel van de zintuigen, het verstand en het experiment.

Vanuit de wetenschapsfilosofie is scherpe kritiek geuit op het reductionisme, met name door de bekende postmoderne filosofen Paul Feyerabend, Thomas Kuhn en Richard Rorty. Hun belangrijkste bezwaar tegen het reductionisme, is dat deze uitgaat van een basaal onderscheid tussen het te verklaren verschijnsel en de theorie die het verschijnsel wil verklaren. Volgens de net genoemde filosofen bestaat dit onderscheid niet en is *alles* theoriegeladen en dus subjectief. Niet alleen de theorie, maar ook de waarneming wordt beïnvloed door de persoon van de waarnemer: zijn directe omgeving, zijn cultuur, zijn geloofsovertuigingen, enz. Er bestaan dus geen objectieve feiten, want een verschijnsel wordt pas tot feit bestempeld als het is waargenomen en waarneming is nooit theorieneutraal. (noot 1 - Dit punt is eerder gemaakt: zie hiervoor de artikelen van Gerjan en JWT in de *claridads* van januari en maart 2004.) Bovendien is volgens deze filosofen een theorie slechts een bruikbaar instrument, een bril waardoor we naar de werkelijkheid kunnen kijken, die niets zegt over de werkelijkheid zelf (instrumentalisme). Deze theorie over de waarde van een theorie wordt ondersteund door het feit dat men in de natuurwetenschap al een aantal keren van bril is veranderd. In de terminologie van Thomas Kuhn wordt deze verandering een ‘paradigmawisseling’ genoemd. (noot 3 – voor een voorbeeld van een paradigmawisseling, zie het artikel van Gerjan.) Zo’n paradigmawisseling kun je het beste vergelijken met een ‘Gestalt-switch’. Het bekendste voorbeeld daarvan is het plaatje dat op twee verschillende manieren, als eend of als konijn, kan worden geïnterpreteerd. Beide interpretaties zijn onverenigbaar: het tekeningetje doet zich voor als eend óf als konijn, een synthese van beide interpretaties is niet mogelijk en ook lijkt er geen logisch verband te bestaan tussen de verschillende interpretaties. Volgens Kuhn kan hetzelfde gezegd worden van een paradigmawisseling: er bestaat geen logische verband tussen de verschillende paradigma’s, de keuze voor een nieuw paradigma is irrationeel en betekent bovendien een revolutionaire breuk met het oude. Kuhn benadrukt dat het een vergissing zou zijn om te denken dat we met het nieuwe

paradigma dichter bij de werkelijkheid zijn gekomen. Wanneer er geen objectieve feiten bestaan, kan er immers ook geen objectieve, feitelijke werkelijkheid bestaan. Waar de wetenschapsfilosoof Karl Popper nog uitging van een ‘waargelijkenis’ - een theorie hoort in overeenstemming te zijn met *werkelijke* feiten - (noot 4 - De groei van kennis. (1963) pag. 165 Karl R. Popper) heeft Kuhn dit kennisideaal losgelaten en wordt waarheid een subjectief begrip.

De vraag die ons bezighoudt is of er werkelijke, objectieve feiten bestaan en of deze werkelijkheid ook te kennen valt. Kunnen we als christenen een wezenlijke bijdrage leveren aan dit wetenschapsfilosofische debat? Op de CAN-kadercursus, een miniconferentie voor bijna- en afgestudeerde christen-wetenschappers waar mijn illustere huisgenoot annex Ichthusfilosoof JWT en ik aanwezig mochten zijn, besprak Dr. Klukhuhn zijn visie op ‘feiten’. Volgens hem bestaat er weldegelijk een feitelijke, onveranderlijke wereld buiten ons. Dat is een evidentie waaraan niemand ontkomt. Volgens de postmoderne wetenschapsfilosoof Richard Rorty is het feit dat stenen vallen een sociale constructie, die feitelijk verandert als het anders wordt genoemd of door een andere bril wordt bekeken. Hiertegenover stelt Klukhuhn dat de voorstelling en (wiskundige) beschrijving van een vallende steen inderdaad veranderd zijn in de loop van de tijd, maar het simpele feit dát een steen valt is dat niet en is dus niet afhankelijk van de culturele context of de persoon van de waarnemer. ‘Echte feiten zijn weliswaar bemiddelde kennis en behoren niet tot de wereld zelf, maar ze zijn wel door de wereld zelf afgedwongen vaste punten in onze kennis over de wereld.’ (noot 5 - Hoe postmodern valt een steen – over demarcatiecriteria in de wetenschap. Dr. A.F.W. Klukhuhn) Feiten kun je dus zien als een soort knijpers waaraan we onze theorieën kunnen ophangen.

Er bestaat dus een werkelijke, feitelijke wereld buiten ons, maar valt deze ook te kennen? Volgens Prof. Geertsema is kennis geen spiegelbeeld van de werkelijkheid. ‘Zij geeft ons eerder een vorm van toegang tot de werkelijkheid. Of beter gezegd: zij is een wijze van tot haar behoren. Kennisuitspraken moeten natuurlijk overeen komen met de werkelijkheid, maar zijn niet de werkelijkheid zélf en vormen geen 1:1 afbeelding van de werkelijkheid. Zoals er verschillende geldige interpretaties van een tekst mogelijk zijn, zo zijn er ook verschillende geldige interpretaties van de werkelijkheid mogelijk.’ (noot 6 - Geloof en wetenschap in bijbels perspectief. Prof. H.G. Geertsema) In feite grijpt Geertsema hiermee terug op Poppers opvatting van ‘waargelijkenis’ die er vanuit gaat dat we tot een steeds betere benadering van de werkelijkheid zullen komen. Hoewel onze kennis altijd voorlopige kennis blijft en nooit volledig is, gaat het wel om *werkelijke* kennis. Geertsema maakte gebruik van de Wijsbegeerte der Wetsidee (WdW) om aan te geven dat menselijke kennis altijd beperkte en geen absolute kennis is. Het Griekse kennisideaal dat de mens ware, onveranderlijke kennis kan opdoen van een ware, onveranderlijke wereld is een misvatting en is onbijbels. De mens loopt als schepsel tegen bepaalde grenzen aan als het gaat om kennis van zichzelf en van de wereld om zich heen. ‘Volgens de WdW is de wet de wezensgrens tussen God en het geschapene. Wij kunnen slechts zinvol denken over wat aan deze zijde van die grens ligt. Wanneer wij met ons creatuurlijk denken, dat aan de wet onderworpen is, uitspraken gaan doen of vragen gaan stellen over wat aan gene zijde van die grens niet aan die wet is onderworpen, zijn wij bezig met zinloze speculaties.’ (noot 7 - De wijsbegeerte der wetsidee; proeve van een christelijke filosofie (1970) L. Kalsbeek) Voor kennis van het niet-wetmatige en niet-zichtbare zijn wij volledig afhankelijk van Gods openbaring. Of zoals Blaise Pascal het verwoordt heeft: ‘De laatste stap van het verstandelijke denken is de erkenning dat er oneindig veel dingen zijn die het te boven gaan. Als het aan dat inzicht niet

toekomst is het maar zwak. En als de natuurlijke dingen het al te boven gaan, wat moeten we dan niet zeggen van de bovennatuurlijke?’ (noot 8 – Pensées nr. 188 Blaise Pascal)

De WdW heeft niet alleen oog voor de beperktheid van kennis, maar ook voor de veelzijdigheid van de werkelijkheid. De werkelijkheid laat zich op vele manieren kennen. Daarom onderscheidt de WdW aan elk concreet verschijnsel een veelheid aan aspecten (door de filosoof Dooyeweerd omschreven als een ‘hoe’ of ‘een wijze van zijn’) zoals het fysisch-chemische, het biotische, het sensitieve, het morele en het pistische aspect. (noot 8 - zie artikel JWT) Om terug te komen op de eerste alinea, de klassieke fout die het reductionisme maakt is dat één van de aspecten, te weten het fysisch-chemische, wordt verabsoluteerd en beschouwd als de hoogste vorm van kennis/waarheid. De WdW helpt ons inzien dat dit een vergissing is en dat de werkelijkheid niet valt te reduceren tot alleen fysisch-chemische processen. Daarnaast helpt het ons inzien dat een stroming als de postmoderne wetenschapsfilosofie tekort doet aan de feitelijkheid van de door God geschapen wereld, aan de ervaringskennis van de mens en aan de afhankelijkheid van Gods openbaring.

Ard Tamminga

Namens de commissie geloof en wetenschap.